

İngilizcede "erken" anlamındaki "early"

sözcüğünün gerçek kökeni hakkında bir açıklama ve kökleri Latince olduğu yazılan **mature** sözcüğünün olası gerçek kökü hakkında bir yazı

An explanation about the true origin of the word "early" in English,
(*which means "erken" in Turkish*) & an article about the possible real root of the word **mature**, which is said to have roots in Latin.

İngilizcede "erken" anlamındaki **early** (adv./zarf) sözcüğü Eski İngilizcede "ærlīce" biçimindedir.

Erken dönemde bu sözcüğün "ærlī" biçiminde ve "yakında" anlamında "ere-" biçimindeki (edat/ilgeç) "yanına + -ly (İngilizcede açıklandığı gibi yazarsak, sıfatlardan, sıfatın ve bazen zarfların "belirttiği şekilde" anlamına gelmesini sağlayan ortak zarf) son eki -ly olarak oluşmuş bir sözcüktür. Sözcüğün ilk hecesi olan ear- (ere-) 1200'lü yıllarda kaydedildiği biçiminde Eski İngilizcede "yakın-zamanda, önce, zaman-içinde" gibi anlamlarda olmakla, Erken Germanik dilde var olduğu hayal edilen (fakat kesinlikle bir kanıtı veya yazılı biçimi görülmemiş olan) ve yine "erken" anlamında olduğu varsayılan *airiz biçiminden veya *air biçiminden geldiği düşünülmektedir.¹

Yine aynı Batılı kaynakların yazdığına göre, bu sözcüğün Yunancada "eērios" (aynı zamanda Yunanca "kahvaltı" anlamındaki ariston sözcüğü kökteşi olarak da gösterilmekle), Eski Almancada "er" ve "eher", Hollandaca "eer", German "eher", Old Norse "ar"; Gothic dilde "air" biçiminde olduğu ve bütün bunların da yine varsayımsal bir kök dil olan PIE dillerde var olduğu tahmin edilen *ayer- biçiminde olduğu ve "gün", "sabah / günün-ağarması" veya "günün sabahı" gibi bir anlamdan evrildiğinin ifade edildiğini görebilirsiniz.

Dil bilimcilerin hayali kök dillerde hayali ses biçimlerine bağladıkları bu sözcük aslında Türkçede "yükselir", "yücelir" (güneşin yükselmesi benzeri anlamda) gibi anlamlarıyla da yaşayan "ağar" (ağar-/ağarmak) sözcüğünden başka bir şey değildir. Ağar/ağar-mak sözcüğü aynı zamanda "beyazlaşmak/ışıldamaya veya parlamaya başlamak", "rengi soluyor olmak", "şafak sökmek", "günün başladığı erken anlar" anlamlarındaki Türkçe sözcüğümüzdür. Bu sözcüğün muhtemelen **ermek** ve **evirmek** sözcükleriyle de köken ilişkisi olabileceği düşünülmelidir.

Buna ilave olarak Türkçede "ere kalkmak" sözcükleri "sabah erken zamanda kalkmak" anlamındadır ve halen bazı yörelerde "sahura kalkmak" anlamında kullanılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi sözcüğün "ere" biçiminin de Türkçede "sabahın erken zamanı" anlamı mevcuttur.

Divanü Lügati't-Türk el-yazmasında er sözcüğü pek çok farklı anlamıyla ve aynı zamanda "yerin güney, güneşli yanı" ve "güneşin doğduğu taraf" anlamı olduğu da bilinmektedir. İlaveten Türk dilinde bu "er" sözcük kökünün "sabahın erken zamanı / sahur vakti" anlamında da kullanımı kaydedilmiştir. Bu "er" biçiminin anlamını sözcüğün ses değeri değişmiş "ir" biçiminde yine Eski Türkçede görüyoruz ve burada da yine bu sözcük "erken" anlamındadır.²

¹ [Bakınız: Etymonline sözlükte "eraly" maddesi < https://www.etymonline.com/word/early#etymonline_v_936>]

² [Bakınız: Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğünde er sözcüğü açıklaması ve sözcük-sözlükte aynı açıklama < <https://sozce.com/nedir/114008-er>>]

İngilizcedeki "early" sözcüğü sonluğundaki **-ly** eki ise yine Türk dilindeki "vakit-**li**", "zaman-**lı**" sözcüklerinin sonundaki **-lı/-li/-lu/-lü** sözcük eklerinin alan dilde değişime uğramış biçimidir denilebilir.

Yani bu sözcük ekini de hayali dillerde hayali ses biçimlerine bağlamaya ihtiyaç yoktur.

Er[-mek] sözcüğü Türkçede **er- "yetişmek, olgunlaşmak, erişmek"** anlamındaki fiille de bağlantılıdır. Bu fiil aynı zamanda Eski Türkçede "**olmak**" anlamındaki **er-** fiilidir. Türkçede sözcük kökleri anlam havuzunda bunlar hem isimler hem de fiiller halinde aynı kökte bulunabilirler. Bu yüzden Türkçede aynı kök birden çok fiil ifade edebilir. Bu cümleden ses biçimi değişimiyle Türkiye Türkçesindeki "**imək**" ek fiili "iken, idi, ise" anlamında olmakla yine bu fiilden evrilmiştir denilebilir. Aynı kök yapı anlam havuzundan olan bir sözcük olarak (*ses biçimi değişimiyle*) Eski Türkçe **et-** fiilinin geçişsiz hali de aynı köktendir. Muhtemelen **er** sözcüğü Kıpçak ağzlarında **ert-** biçimine ve oradan da **et-** biçimine dönüşmüş olmalıdır.

Türkçede erek, erge, erilmek, erişmek, erdirmek, erişim, ermiş, ermiş, er^(2. kol-biçimi), ergenleşmek, ergen, ergin, erim, erk, erkil (ata-erkil), erkek/erkeç, erken/iken/üken, eyle-, erte, et- (etken, etki, etkin, etmen, edin-, edim, edilgen, edüğü/idüğü, iri/ire sözcüklerinin tamamı da yine aynı kökten türemiş sözcüklerdir. Eski Türkçede bu sözcüklerin ortak kökünden türeme sözcüklerin bazılarının 735 yılı öncesi Orhun Yazıtlarında bulunduğu bilinmektedir. Aynı şekilde olmakla 1073 yılında Kaşgarlı'nın "Divan-i Lugati't-Türk" adlı el yazması eserinde, "ol yigit bizge kelgölük erdi" (*o adam bize gelecek idi*) cümlesinde görülmektedir.

Er^(2. kol-biçimi) Eski Türkçe **ir-** fiiliyle aynı kökenlidir. **İrken** ve **irte** sözcükleri ses biçimi olan **erken** ve **erte** sözcükleri Anadolu bölgesi ağzlarında halen oldukça işlektir. Aynı kökten sözcüklerin Türkmen Türkçesi ağzlarında yine "**erken**" ve "**sabah**" anlamındaki kullanımları bilindikdir. "**Erken ya da geç**" anlamındaki "**ergeç/er geç**" sözcüğü de aynı kökten sözcüktür. Eski Türkçe "**sabah**" anlamındaki "**erte**" sözcüğü Eski Türkçe "**ert-**" (zamanı yetişmek/gelmek, oldurmak) fiili olarak da görülmektedir. Yani Eski Türkçe **er- "olmak"** fiili de aynı sözcüğün kök anlam havuzundan çıkararak anlam kazanmıştır. Bu sebeple **er** sözcüğü birinci veya ikinci biçimi derken anlamın ayrıştığı biçimler ifade edilmektedir. **Ertesi-gün, erteleme** gibi sözcükler bu kökün türemeleridir. Eski Türkçe döneminde Uygurca Altun Yaruk el yazmasında 1000 yılından önce bu sözcük kökünün türemeleri görülmüştür. Örneğin; "tañda sayu **erte** turup" (her sabah gün doğumunda uyanarak/kalkarak) tümcesinde bu sözcüğü görebiliriz.³ Bu sözcük aynı fonetik değerde olmakla Kaşgarlı'nın Divan-i Lugati't-Türk eserinde 1073 yılında da geçmektedir. Bu sözcüğün kökünün farklı türemeleri Eski Türkçe döneminde yazılmış başka pek çok el yazması eserlerde de görülmektedir.

Aynı kökten olan Eski Türkçe döneminde de "**erken**" anlamında kullanılan **irken/erken** sözcüğü biçimi "**iken**" bir bağlaç olarak da yine Türkçede de geçmektedir. Üstelik bu sözcük Erken Türk dilinden Latinceye geçmiş olabilecek olan "**olgun**" ve "**sabah-erkenden**" anlamındaki **maturus** sözcüğünün de alan dilde türetilmesini sağlamış olmalıdır. Öyle ki Batılı sözlüklerde Latince **mātūrare** "olgunlaşmak, olgunluğa getirmek", **mātūrus** "olgun-zamanında", "**erken**" kelimesinden geldiği yazılan "**erken, sabah**" anlamındaki "**māne**" sözcüğü aynı sözlüklerde hayali kök dil PIE'da hayali (*herhangi bir kaynak veya kanıt olmaksızın sadece kişilerin tahminine dayalı*) ses biçimi olarak ***meh-tu-** "olgunluk" kelimesinden geldiği ileri sürülür.⁴ Bu durumda biz de bu sözcüğün ***ehr-tu** (**ertü/erdi**) biçiminin önüne alan dilde **|m-|** sesi almış biçimi olduğunu çok güçlü biçimde söyleyebiliriz. Latince de de bu

³ [Bakınız S.Nişanyon sözlükte erte ve er maddeleri.]

⁴ [Bakınız etymonline sözlükte mature maddesi: Latin mātūrare "to ripen, bring to maturity," from mātūrus "ripe, timely, early," related to māne "early, of the morning," from PIE *meh-tu- "ripeness."]

sözcüğün çok sayıda türemesi yaratılmış olduğundan bu türeme sözcüklerin de dolayısıyla Türkçe kökenli kökten türetilmiş söylenmelidir.

İşte Türk dilimizin er- “olgunlaşmak, yetişmek, olmak, ermek, günün doğumunun erken zamanı” gibi anlamlara gelen bu kök sözcüğümüzün başka dilleri nasıl zenginleştirdiğini bu dillerdeki türemelerine de bakarak tekrar düşünün.

Batılı ve içimizdeki Batılı dil bilimciler biraz matematik olasılıklardan biraz da bilimsel mantık yürütmeden nasibini almamışlarsa elbette bu tip fonetik ve anlamca örtüşmelere tesadüf diyebilirler veya bunları fantezi, halk etimolojisi olarak görebilirler ki aynı şeyi binlerce başka sözcükler için de zaten yapmaktadırlar. Fakat bir gerçek kök dilde aynı anlamda ve yakın fonetik değerde sözcükler ve ekler varken bunlardan hiç bahsetmeden doğrudan doğruya hayali kök dillerde hayali ses biçimlerine referans vermek dil biliminde sıklıkla görülen bir tutarsızlık örneğidir. Bu tip tutarsız açıklamalar aynı zamanda bilimsel mantık yürütme sırasında daha güçlü olasılığı göz ardı etmek ve onun yerine daha zayıf bir olasılığı öne çıkartmak anlamına gelmektedir. Bu sebeple batılı dilciler tarafından yapılmış bu ve benzeri tipten açıklamalar özde bilimsel olamazlar.

İngilizcedeki bu edat (ilgeç) örneğine bağlı başka kelimeler de bu dil içerisinde üretilmiştir. Bunlar da dolayısıyla aynı Türkçe köke bağlıdır denilebilir. Bu sözcükleri de yine Batılı Etimoloji sözlüklerinde görebilirsiniz. Kök gerçek bir köklü dil olan Erken ve Eski Türk dilleridir fakat bir PIE dil asla değildir.

Ahmet Ardıç

6 Ekim 2023